

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.054>

УДК 811.161.2'373

І.В. ДЕНИСОВЕЦЬ, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства, культури та документознавства,
заступник декана гуманітарного факультету, Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
Першотравневий проспект, 24, м. Полтава, 36000
E-mail: denysovets.ira@gmail.com
<https://ORCID.ID/0000-0002-1424-1652>

АНТОНІМІЯ СЛОВОТВОРЧИХ ЗАСОБІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

У статті узагальнено теоретичні засади вивчення лексичної та словотвірної антонімії в сучасному мовознавстві. Простежено виокремлення поняття «словотвірна антонімія» у працях українських і закордонних лінгвістів. Схарактеризовано використання словотворчих префіксів і суфіксів для формування антоніміїчних відношень. Проаналізовано іменникові, прикметникові та дієслівні антоніміїчні пари, утворені двома спільнокореновими словами, протиставлення яких уможливили як питомі, так і запозичені словотворчі афікси. Установлено переважання серед спільнокоренових антоніміїчних пар префіксів із семантикою протилежності та заперечення.

Ключові слова: лексична антонімія, словотвірна антонімія, антоніміїчні відношення, антонімія словотворчих засобів, словотвірні антоніми, антоніміїчні спільнокоренові пари.

Антонімія — одна з найскладіших та поліфункційних лінгвістичних універсалій, підґрунтям якої є асоціація, побудована на контрастах, що відображають істотні відмінності однорідних явищ, предметів, дій, якостей. Антонімами вважають лексеми, що належать до однієї частини мови, означають протилежні вияви того самого явища, які взаємозаперечують, але водночас і вможливають один одного.

Термін *антоніми* вперше вжив О.М. Пешковський, який зазначив: «Ніщо так не допомагає виявити відмінність між синонімами, як добір до них антонімів, слів із протилежним значенням» [17: 175—177].

Традиційно явище антонімії подають у лексико-семантичній системі мови, хоч воно може бути представлене і в межах лексико-семантичних варіантів одного багатозначного слова (енантіосемія), і у формуванні

Цитування: Денисовець І.В. Антонімія словотворчих засобів у сучасній українській літературній мові. *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 54—64. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.054>

протилежних змістів граматичних форм, синтаксичних конструкцій, а також оксюморонів — словосполучень, у яких лексичні значення компонентів зазвичай протиставлені однією парою сем. Протилежність спостерігаємо й у системних відношеннях фонем, що позначені в лінгвістиці терміном опозиції фонем — протиставлення двох чи більше фонем для визначення наявності чи відсутності якої-небудь ознаки. Фонологічна опозиція характеризує зв'язки деяких морфем та службових слів, є одним із засобів утворення контрастивів як стилістичних фігур. Але на фонетичному рівні антоніми не виділяють через те, що критерієм антонімії слугує структура лексичного значення мовних одиниць, якої не мають мінімальні одиниці мови — фонем [28: 26].

За характером співвідношення коренів антонімії лексем українські та закордонні мовознавці вирізняють різнокореневі антоніми, що мають різні протиставлювані основи, та спільнокореневі, у яких протилежність значень двох лексем є наслідком приєднання до того самого слова взаємопротилежних за змістом префіксів або суфіксів, що вможливує породження опозиційного значення [4; 5]. На думку Л.А. Булаховського, антонімії можуть бути лише різнокореневі слова [1: 39]. У спільнокореневих антонімах антонімії афікси або частини складних слів надають їм протилежного змісту, тобто утворюють антонімії пари. Антонімії відношення між частинами цих пар постають за умови, що словотворчий формант не просто заперечує семантику слова, а надає йому нового значення.

У 40—50-х рр. ХХ ст. у зв'язку з виокремленням словотвору як самостійної галузі лінгвістичної науки сформувався його основний поняттєво-термінологічний апарат, у якому було й поняття словотвірної антонімії, яке ототожнили з антонімією словотворчих засобів [7: 228; 24: 47], проте спеціально це явище мовознавці тривалий час не дослужували.

Теоретичні аспекти поняття «словотвірна антонімія» проаналізували російські мовознавці О.М. Тихонов та С.О. Ємельянова лише в 70-х рр. ХХ ст. [29]. Згодом проблеми антонімії привернули увагу інших російських лінгвістів, зокрема С.М. Саїдової [22], А.С. Пардаєва [15], Л.О. Новикова [13], Л.І. Мініної, Б.І. Барткова [11], Н.М. Очилової [14], О.В. Гвоздьової [3] та ін. У їхніх працях з'явилися терміни *спільнокореневі антоніми* та *відображені антоніми*. Проте вони не розмежували словотвірну і лексичну антонімію, хоч і наголосили на тому, що сам термін *словотвірні антоніми* певною мірою сумнівний, оскільки і похідні, й непохідні антоніми — повноцінні лексичні одиниці. Л.О. Новиков відзначив, що найяскравіше зв'язки протиставлення репрезентовані якісними прикметниками й лексемами, що співвідносяться з ними (рос. *культурный* — *некультурный*, *культурно* — *некультурно*), а також дієсловами та пов'язаними з ними за змістом дериватами, що позначають протилежний напрям дії в широкому значенні (рос. *поднимать* — *опускать*, *подъём* — *спуск*; *входит* — *выходит*, *вход* — *выход*) [13: 17]. На нашу думку, така кваліфікація є логічною, адже семантика похідного слова внаслідок його мотивованості,

наявності внутрішньої форми відрізняється від семантики твірного, що й уможливило ототоження словотвірної антонімії з антонімією словотворчих формантів. Згодом на цьому підґрунті було розмежовано лексичні словотвірні антоніми, але питання про домінування в мові того чи того типу досі дискусійне. Аналіз словотвірної антонімії в російській мові тісно пов'язаний із поняттям «відображення», яке в лінгвістичний обіг увів В.В. Виноградов щодо омонімії [2: 55]. Зміст же відображеної антонімії як явища дериваційної системи полягає в закономірному розвитку (відтворенні) семантики протилежності вихідних слів у похідних лексемах [16: 25].

В українському мовознавстві проблема антонімії спочатку постала в лексичному аспекті, тобто як лексичне явище. Її ґрунтовно досліджено у працях Л.А. Лисиченко, присвячених аналізу семантичної структури слова [9; 10]. У теоретичній лексикології антонімію визначали як реалізацію принципу «доповнення», що вможливило на основі аналізу протиставлень потрактувати ціле як сукупність суперечностей.

За такого підходу до складу лексичних антонімів належали і словотвірні антоніми, тобто одиниці, утворені за допомогою словотворчих засобів, причому протиставлення оперте на протилежність префіксів і суфіксів або перших компонентів складних слів за однакових других.

В українській дериватології як самостійній галузі лінгвоукраїністики проблему словотвірної антонімії виокремив І.І. Ковалик, який ототожнив її з антонімією словотворчих засобів. Словотвірними антонімами він уважав деривати з однаковою словотвірною основою, оформлені за допомогою різних словотворчих засобів. Відмінність між лексичною і словотвірною антонімією вбачав у тому, що в явищах лексичного протиставлення постає низка різнокореневих лексем з опозиційною семантикою, а в словотвірних антоніміїних парах значення протиставлення утворюють різні словотвірчі префікси і суфікси при спільнокореневих основах [7: 228; 24: 47]. Відтоді стало узвичаєним розмежування в сучасній українській літературній мові різнокореневих, або лексичних, і спільнокореневих, або словотвірних, антонімів, розпочався аналіз словотворчих формантів у процесі породження семантики протиставлення.

У контексті аналізу лексичної антонімії, щоправда побіжно, з'ясував питання словотвірної антонімії Л.М. Полюга, причому її основою визнав антоніміїність морфем [19: 9]. На його думку, семантику протиставлення у словах, що вказують на опрідметнену дію й утворені від дієслівних основ, здебільшого передають афіксальні, зокрема префіксальні морфемми, пор.: *прихід* — *відхід*. Він зауважував, що поняття антонімії виходить за межі лексико-семантичного рівня, проте не оперував поняттям «словотвірна антонімія». Одним із структурних різновидів антоніміїних пар Л.М. Полюга вважав спільнокореневі (афіксальні) антоніми, адже основний вияв антоніміїності в таких словах виражений насамперед за допомогою афіксів, і що антонімію морфем можна спостерігати під час використання різних способів утворення слів: префіксальному, префіксально-

суфіксальному, суфіксальному й словоскладанні [18: 235]. У «Словнику антонімів української мови» він навів пари префіксів, суфіксів та частин складних слів, що утворюють антоніміїні відношення. На морфемоморфологічному рівні мови антонімія виражена протиставленням афіксальних формантів, приєднаних до спільного кореня, тобто вживанням морфем із протилежними значеннями, пор.: *занести* — *винести*, *прилетіти* — *відлетіти*. Якщо в різнокореневих (власне лексичних) антонімах протилежність виражена різними коренями (основами), то у спільнокореневих — додаванням до того самого слова або основи антоніміїних морфем (переважно префіксів) чи афіксоїдів (*зацвісти* — *відцвісти*, *морозець* — *морозище*, *українофіл* — *українофоб*) або префікса із заперечним та протилежним значенням (*бородатий* — *безбородий*), а в родових кореляціях — додаванням або відніманням афікса зі значенням протилежної статі (*секретар* — *секретарка*, *доярка* — *дояр*). Проміжне місце між спільно- і різнокореневими антонімами посідають пари складних слів з антоніміїними основами (*глибоководний* — *мілководний*, *доброякісний* — *злякисний*) або з одним таким компонентом (*рослий* — *низькорослий*).

Дискусійним є питання про статус дериватів із префіксами *не-* і *без-*. Сучасні мовознавці визнають антонімами такі деривати лише за умови, якщо вони не просто заперечують значення твірного слова, а виражають повну граничну протилежність. Наприклад, опозиція *молодий* — *немолодий* не утворює антоніміїної пари, оскільки репрезентує не крайню, а неповну протилежність (*молодий* — *старий*) [28: 28]. Л.М. Полюга обстоював погляд, що антонімами є лише ті слова із префіксом *не-*, які створюють нове значення, нове поняття, пор.: *доля* — *недоля*, *вірний* — *невірний*, тому не вважає антонімами пари на кшталт *білий* — *не білий*, *ходити* — *не ходити* [19: 14], адже в них заперечено лише значення, виражене попереднім словом. Раніше до нього російський лінгвіст Д.М. Шмельов констатував, що найбільше антоніміїних пар утворено приєднанням саме заперечної частки *не-*, що її додавання до лексеми зі стверджувальною семантикою є найпродуктивнішим способом передавання протилежного поняття [34: 131]. У таких антоніміїних парах елемент *не-* виражає значення відсутності тієї чи тієї ознаки, унаслідок чого утворюються відношення повної протилежності та протиставлення, адже члени опозиції є двома крайніми членами антоніміїного ряду, пор.: *нормативний* — *ненормативний*, *платоспроможність* — *неплатоспроможність*, *чесний* — *нечесний*, *формальний* — *неформальний*.

Л.О. Новиков дотримувався думки, що така антонімія через невідзначеність другого члена опозиції є несильною, послабленою, а відношення між її членами не можуть передавати істинну антонімію, другий член повинен бути чіткішим [13: 12]. Проте цей вид антонімії він визнав повноцінним серед інших, оскільки аналіз таких протиставлень доводить, що поняття, позначувані комплементарними антонімами, перебувають на крайніх полюсах лексичного поля, а отже, можуть бути кваліфіковані як антоніми; «слова із часткою *не-* вступають в антоніміїні

відношення лише тоді, коли ця частка є не простим запереченням, а утворює, як і будь-який інший префікс, нове слово з новою семантикою» [25: 98]. Ми поділяємо думку, що деривати із часткою **не-** лише тоді антоніміїні, коли вона надає їм нового значення (*друг* — *недруг*), а не передає семантику з різним ступенем вияву якостей (*гарячий* — *негарячий*, *швидкий* — *нешвидкий*).

В українському мовознавстві став узвичаєним підхід до витлумачення словотвірної антонімії, за якого семантика протиставлення постає на ґрунті приєднання до спільнокореневих основ антоніміїних словотворчих засобів (префіксів, суфіксів, іноді частин складних слів, пор.: *низьковрожайний* — *високоврожайний*). Саме як здатність однотипних словотворчих засобів виражати протилежні значення визначено поняття «словотвірної антонімії» у новітніх працях із дериватології [8: 142].

В енциклопедії «Українська мова» немає окремої статті, безпосередньо присвяченої словотвірній антонімії, проте у статті «Антоніми» це поняття охопило не лише слова (переважно однієї частини мови) з протилежним значенням, а й їхні окремі значення, стійкі сполучення, афікси, граматичні форми [27: 27].

Спираючись на узвичаєні теоретичні засади трактування словотвірної антонімії, засобами творення словотвірних антонімів в українській мові уважаємо префікси та суфікси, приєднані до спільнокореневих відповідно іменників, прикметників та дієслів або їхніх основ.

Для іменникових словотвірних антонімів характерні словотворчі пари іншомовних або питомих українських префіксів: **анти-** (синонім префікса **проти-**) і **про-** (має значення 'в інтересах, на боці, для'), пор.: *антивітамін* — *провітамін*; **в-** (*уві-, вві-, у-*) (указують на спрямування в середину чого-небудь) і **ви-** (указує на протилежний напрямок руху або звільнення від чого-небудь), пор.: *вхід* — *вихід*, *увезення* — *вивезення*; **від-** (указує на зняття чогось) і **на-** (указує на накривання чого-небудь), пор.: *відкривання* — *накривання*, *відклеювання* — *наклеювання*; **гіпер-** (указує на підвищення, надмірність ознаки) і **гіпо-** (указує на зниження, нестачу чого-небудь), пор.: *гіпертонія* — *гіпотонія*, *гіпервітаміноз* — *гіповітаміноз*; **де-** (указує на припинення, усунення чогось) і **ре-** (означає зворотну або неповторювану дію), пор.: *девальвація* — *ревальвація*, *дегенерація* — *регенерація*; **диз-** / **дис-** (указує на порушення, поділ, розлад) і **безпрефіксне слово**, пор.: *дисгармонія* — *гармонія*, *дизасоціація* — *асоціація*; **екстра-** (указує на винятковість, небувалість чогось) і **не-** (виражає заперечення), пор.: *екстраактивність* — *неактивність*; **за-** (визначає місце перебування за межами чогось) і **перед-** (визначає місце перебування перед чимось), пор.: *загір'я* — *передгір'я*, *запілля* — *передпілля*; **ім-** (указує на проникнення, уходження кудись) і **екс-** (указує на вихід із чогось), пор.: *імпорт* — *експорт*; **контр-** (синонім префікса **проти-**) і **безпрефіксне слово**, пор.: *контратака* — *атака*, *контрреволюція* — *революція*; **пре-** (указує на передування чомусь) і **пост-** (указує на наступність чогось), пор.: *препозиція* — *постпозиція*, *префікс* — *постфікс*.

Продуктивним є творення антонімії пар іменників чоловічого та жіночого роду зі значеннями здрібності / пестливості і згрубілості за допомогою таких власне українських оцінних суфіксів, як **-еньк-** (**-оньк-**) і **-ищ-**, пор.: *козаченько* — *козачище*, *дівчинонька* — *дівчище*; **-еньк-** і **-юг-**, пор.: *паниченко* — *панюга*, *козаченько* — *козарлюга*; **-ець-** і **-ищ-**, пор.: *вітерець* — *вітрище*, *морозець* — *морозище*; **-ик-** і **-ищ-**, пор.: *гарбузик* — *гарбузище*, *котик* — *котище*, *козлик* — *козлище*; **-к-** і **-ищ-**, пор.: *бабка* — *бабище*, *ручка* — *ручище*, *хмарка* — *хмарище*.

У творенні іменникових словотворчих антонімів обмежено використано й запозичені словотворчі форманти **-ар** і **-ат**, **-ант** і **-ам**, пор.: *ліцензіар* — *ліцензіат*, *індосант* — *індосат*, *жирант* — *жират*.

Засобом творення словотвірних іменникових антонімів в українській мові є префікси зі словотвірним значенням заперечності та протилежності, пор.: **не-** (*друг* — *недруг*); **проти-** (*дія* — *протидія*); **без-** (*лад* — *безлад*); **контр-** (*удар* — *контрудар*); **анти-** (*циклон* — *антициклон*); **а-** (*симетрія* — *асиметрія*), **дез-** (*організація* — *дезорганізація*), **ре-** (*фінансування* — *рефінансування*), **ім-** (*міграція* — *імміграція*), **ін-** (*варіантність* — *інваріантність*).

Порівняно небагато антонімії пар утворюють іменники зі зв'язаним коренем і префіксом, які в українській мові вважають членованими на морфеми, але непохідними, пор.: *прогрес* — *регрес*, *імпорт* — *експорт*, *пролог* — *епілог*, *симпатія* — *антипатія*, *запрягання* — *розпрягання*, *вмикання* — *вимикання*.

Деякі антонімії словотвірні пари іменників співвідносні зі спільнокореновими антонімії парами прикметників (дієприкметників), пор.: *ввічливість* — *неввічливість* і *ввічливий* — *неввічливий*; *гармонія* — *дисгармонія* і *гармонійний* — *дисгармонійний*; *ліміт* — *безліміт* і *лімітний* — *безлімітний*; *централізація* — *децентралізація* і *централізований* — *децентралізований*.

Словотвірна антонімія іменників, прикметників і дієприкметників відображає переважно словотвірну антонімію спільнокоренових із ними дієслів, про що свідчить використання тих самих дієслівних префіксів, пор.: **в-** і **ви-** (*вхід* — *вихід*, *вхідний* — *вихідний*); **за-** і **роз-** (*загадка* — *розгадка*, *загаданий* — *розгаданий*); **недо-** і **пере-** (*недовиконання* — *перевиконання*, *недовиконаний* — *перевиконаний*); **при-** і **від-** (*приліт* — *відліт*, *прилітний* — *відлітний*); **з-** і **роз-** (*з'єднання* — *роз'єднання*, *з'єднаний* — *роз'єднаний*).

Характерним виявом спільнокоренової антонімії у прикметниках української мови є відношення, ґрунтовані на моделі **безпрефіксне слово** — **слово із префіксом**, що виражає словотвірне значення протилежності: **проти-**, **без-**, **анти-**, **де-**, **дис-**, **а-**, **поза-**, **над-**, пор.: *законний* — *протизаконний*, *особовий* — *безособовий*, *готівковий* — *безготівковий*, *моральний* — *антиморальний*, *централізований* — *децентралізований*, *гармонійний* — *дисгармонійний*, *симетричний* — *асиметричний*, *плановий* — *позаплановий*, *балансовий* — *позабалансовий*, *виробничий* — *позавиробничий*, *звичайний* — *надзвичайний*.

Ад'єктивним словотвірним антонімам властиві такі пари антонімії суфіксів суб'єктивної оцінки, перший член яких виражає значення зменшеності, пестливості, здрібності, а другий — значення збільшеності:

це — **-еньк-** і **-елезн-**, пор.: довгенький — довжелезний, товстенький — товстелезний; **-есеньк-** і **-езн-**, пор.: старесенький — старезний, довгесенький — довжезний; **-ісіньк-** і **-езн-**, пор.: отакісінький — отакезний, товстісінький — товстезний.

У префіксально-суфіксальних прикметниках антоніміїну семантику виражають різні пари префіксів відприйменникового походження, серед яких: **до-** (зі значенням передування чомусь) і **після-, по-** (зі значенням слідування за чимось), пор.: дореволюційний — післяреволюційний, дореформений — післяреформений, довоєнний — післявоєнний, повоєнний), **над-, на-** (зі значенням локалізації зверху чого-небудь) і **під-** (зі значенням локалізації нижче чогось), пор.: надводний — підводний, наземний — підземний; **перед-** (зі значенням передування чому-небудь) і **пост-, після-** (зі значенням слідування за чим-небудь), пор.: передінфарктний — постінфарктний, передобідній — післяобідній. Префікс **без-** не має антоніміїного префіксального корелята: антоніміїними відношеннями пов'язаний прикметник із префіксом **без-** і непрефіксальний прикметник, пор.: безкультурний — культурний.

Розгалужену систему спільнокоренових антонімів становлять дієслова з різними префіксами. В українській мові антоніміїні пари сформували дієслівні префікси **в-** і **ви-** (входити — виходити, вбігати — вибігати, вводити — виводити, ввозити — вивозити, вносити — виносити, вкладати — викладати, вдихати — видихати, в'їжджати — виїжджати, влетіти — вилетіти, влазити — вилазити, влити — вилити, впускати — випускати, встрибнути — вистрибнути); **за-** і **роз-** (зав'язувати — розв'язувати, загорнути — розгорнути, загадати — розгадати, загребти — розгребти, застібати — розстібати, закрити — розкрити, заморозжувати — розморозжувати, запакувати — розпакувати, заплести — розплести); **за-** і **від-** (загинати — відгинати, замкнути — відімкнути, зараховувати — відраховувати, зачиняти — відчиняти, затуляти — відтуляти); **недо-** і **пере-** (недобрати — перебрати, недовиконати — перевиконати, недотримати — перетримати, недоїдати — переїдати, недооцінювати — переоцінювати, недоплатити — переплатити, недосолити — пересолити); **під-** і **від-** (підбігти — відбігти, підігнати — відігнати, під'їхати — від'їхати, підтягнути — відтягнути, підходити — відходити); **при-** і **від-** (привезти — відвезти, прив'язати — відв'язати, приїжджати — від'їжджати, приклеїти — відклеїти, прилітати — відлітати, прилучити — відлучити, принести — віднести, прихилити — відхилити, причепити — відчепити); **з-** / **зі-** / **с-** і **роз-** (збивати — розбивати, збирати — розбирати, зводити — розводити, зв'язати — розв'язати, згинати — розгинати, згортати — розгортати, згібати — розгібати, з'єднати — роз'єднати, зібрати — розібрати, зігнати — розігнати, зігнути — розігнути, складати — розкладати, зсувати — розсувати, сформувати — розформувати); **по-** і **роз-** (полюбити — розлюбити); **ви-** і **з-** / **с-** (вилізти — злізти, викотити (угору) — скотити); **ви-** і **за-** (вибивати — забивати, вибрести — забрести, викрутити — закрутити); **від-** (**віді-**) і **до-** (**ді-**) (відтягнути — дотягнути); **від-** і **на-** (відкривати — накривати, відклеювати — наклеювати); **на-** і **з-** / **с-** (навантажити — звантажити, натягати — стягати); **на-** і **роз-** (навантажити —

розвантажити); **при-** і **у-** (*прибути* — *убути*); **недо** і **об-** (*недогдувати* — *обгдувати*).

Протиставлення дієслівних лексем іноді досягають за допомогою словотворчого префікса, приєданого до безпрефіксного дієслова, що надає йому протилежного значення, пор.: *монтувати* — *демонтувати*.

Порівняно небагато серед похідних іменників словотвірних антонімів так званого змішаного типу, де протилежність є наслідком протиставлення перших компонентів складних іменників за однакових других, пор.: *мікроелементи* — *макроелементи*, *мікроструктура* — *макроструктура*. Ці компоненти можуть указувати на різні ознаки, властивості речей, явищ, позначених другим компонентом. Основи **мікро-**, **макро-** виражають протилежність розміру, вираженого другим компонентом, який може бути і цілим словом, і усіченою основою, напр.: *мікросвіт* — *макросвіт*, *мікрокосм* — *макрокосм*.

Отже, у сучасному мовознавстві сформовано три підходи до витлумачення обсягу поняття «антонім», що дає підстави виокремити: 1) лексичні, або різнокореневі, антоніми, протилежне значення яких належить обом словам загалом, їхня диференційна семантична ознака реалізована протиставленням значень коренів; 2) антоніми, що об'єднують різнокореневі і спільнокореневі слова; 3) лексичні, або різнокореневі, антоніми, що виражають протилежні значення, і словотвірні, або спільнокореневі, антоніми, у яких значення протилежності реалізоване за допомогою словотворчих засобів, носіями протиставлення в них є словотворчі форманти, що приєдані до спільного кореня. Така антонімія ґрунтована переважно на кореляції словотворчих префіксів, рідше — суфіксів або частин складних слів із протилежним значенням.

В українській мові домінують спільнокореневі антоніміїні пари іменників, прикметників та дієслів, що постали за допомогою префіксів протилежного чи заперечувального значення. У спільнокореневих антонімах опозиційне значення обмеженіше реалізують префіксальні і безпрефіксні слова.

Антонімія словотворчих формантів у сучасній українській літературній мові широко представлена полярними значеннями як питомих українських, так і іншомовних префіксів, зрідка суфіксів. Різноманіття антоніміїних словотворчих префіксів свідчить про їхню значну роль у систематизації лексичного складу сучасної української мови та високу питому вагу словотвірної антонімії у формуванні антоніміїних відношень між словами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховский Л.А. Введение в языкознание. Москва, 1954.
2. Виноградов В.В. Проблемы морфематической структуры слова и явление омонимии в славянских языках. *Славянское языкознание. VI международный съезд славистов*. Москва, 1968. С. 53—119.
3. Гвоздева Е.В. Становление антонимических отношений в словообразовательных гнездах с вершинами *начать* и *конец*. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов, 2016. № 4. С. 75—78.

4. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. Москва, 1977.
5. Дячук Т.М. Специфіка антонімії в сучасній соціально-економічній лексиці. *Українська мова: З минулого в майбутнє: (До 200-річчя виходу в світ «Енеїди» Івана Котляревського)*. Київ, 1998. С. 129—132.
6. Емельянова С.А. О глагольных антонимичных словообразовательных гнездах в современном русском языке. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1982. С. 130—133.
7. Ковалик І.І. Вчення про словотвір. Вибрані праці. Івано-Франківськ — Львів, 2007.
8. Колоїз Ж.В. Неузале словотворення. Кривий Ріг, 2015.
9. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. Харків, 1977.
10. Лисиченко Л.А. Лексико-семантична система української мови. Харків, 2006.
11. Минина Л.И., Бартков Б.И. Количественное исследование деривационной синонимии и антонимии современного русского языка. *Актуальные вопросы дериватологии и дериватологии*. Владивосток, 1986. С. 86—89.
12. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке: Семантический анализ противоположностей в лексике. Москва, 1973.
13. Новиков Л.А. Русская антонимия и ее лексикографическое описание. Москва, 1985. С. 5—30.
14. Очилова Н.Н. Словообразовательная антонимия русского языка в аспекте семантического отражения. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Санкт-Петербург, 2012. Вып. 4. С. 86—91.
15. Пардаев А.С. Структурные типы антонимических словообразовательных гнезд глаголов в современном русском языке. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1982. С. 139—144.
16. Пардаев А.С. Антонимия русского языка в словообразовательном аспекте. Ташкент, 2010.
17. Пешковский А.М. Избранные труды. Москва, 1959. С. 175—177.
18. Полюга Л.М. Словник антонімів української мови. Київ, 1999.
19. Полюга Л.М. Повний словник антонімів української мови. Київ, 2006.
20. Саидова С.М. Отраженная антонимия в аффиксных словообразовательных гнездах. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1989. С. 84—88.
21. Саидова С.М. Словообразовательные антонимы в словарях антонимов русского языка. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1980. С. 201—209.
22. Саидова С.М. Словообразовательная антонимия в русском языке. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1980. С. 144—148.
23. Саидова С.М. Структура аффиксных антонимичных гнезд. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1982. С. 136—139.
24. Словотвір сучасної української літературної мови. Київ, 1979.
25. Сучасна українська літературна мова. За ред. А.П. Грищенка. Київ, 1997.
26. Тараненко О.О. Розвиток антонімичних відношень у багатозначних словах. *Українська мова і література в школі*. 1977. № 1. С. 32—39.
27. Тараненко О.О. Антоніми *Українська мова*. *Енциклопедія*. Київ, 2007. С. 28—30.
28. Тараненко К.В. Прагматичний потенціал антонімії української мови. Дніпро, 2017.
29. Тихонов А.Н., Емельянова С.А. Антонимы и словообразование. *Вопросы русского и общего языкознания*. Ташкент, 1976. № 501. С. 126—131.
30. Тихонов А.Н. Антонимия гнезд однокорневых слов в современном русском языке. *Словообразовательное гнездо и принципы его описания*. Москва, 1997. С. 14—15.
31. Тихонов А.Н., Саидова С.М. Антонимия лексическая и антонимия словообразовательная. *Русский язык в школе*. 1980. № 4. С. 67—71.
32. Тихонов А.Н., Пардаев А.С. Роль гнезд однокоренных слов в системной организации русской лексики. Отраженная синонимия. Отраженная омонимия. Отраженная антонимия. Ташкент, 1989.
33. Фінкель О.М. Прикметники з префіксом *без-* і їх однокореневі антоніми. *Українська мова і література в школі*. 1967. № 7. С. 22—26.
34. Шмелёв Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва, 1973.

REFERENCES

1. Bulahovskij, L.A. (1954). Introduction to linguistics. Moscow (in Rus.).
2. Vinogradov, V.V. (1968). Problems of the morphemic structure of the word and the phenomenon of homonymy in Slavic languages. *Slavic linguistics. VI International Congress of Slavists*. P. 53—119. Moscow (in Rus.).
3. Gvozdeva, E.V. (2016). The formation of antonymic relations in word-building nests with vertices *begin* and *end*. *Philological sciences. Questions of theory and practice*, 4, 75—78. Tambov (in Rus.).
4. Danilenko, V.P. (1977). Russian terminology: The experience of linguistic description. Moscow (in Rus.).
5. Diachuk, T.M. (1998). The specificity of antonymy in modern socio-economic vocabulary. *Ukrainian: Past to Future: (To the 200th Anniversary of Ivan Kotliarevski's «Aeneid»)*. P. 129—132. Kyiv (in Ukr.).
6. Emelyanova, S.A. (1982). About verbal antonymic word-building nests in modern Russian. *Actual problems of Russian word formation*. P. 130—133. Tashkent (in Rus.).
7. Kovalyk, I.I. (2007). The doctrine of word formation. Ivano-Frankivsk — Lviv (in Ukr.).
8. Koloiz, Zh.V. (2015). Non-visual word-formation. *Kryvyi Rih* (in Ukr.).
9. Lysychenko, L.A. (1977). Lexicology of modern Ukrainian. Semantic word structure. Kharkiv (in Ukr.).
10. Lysychenko, L.A. (2006). The lexical-semantic system of the Ukrainian language. Kharkiv (in Ukr.).
11. Minina, L.I., Bartkov, B.I. (1986). A quantitative study of derivational synonymy and antonymy of the modern Russian language. *Actual issues of derivatology and derivatography*, 86—89. Vladivostok (in Rus.).
12. Novikov, L.A. (1973). Antonymy in Russian: A semantic analysis of opposites in vocabulary. Moscow (in Rus.).
13. Novikov, L.A. (1985). Russian antonymy and its lexicographical description. Moscow (in Rus.).
14. Ochilova, N.N. (2012). The word-formation antonymy of the Russian language in the aspect of semantic reflection. *Bulletin of St. Petersburg University*, 4, 86—91. St. Petersburg (in Rus.).
15. Pardaev, A.S. (1982). Structural types of antonymical derivational nests of verbs in modern Russian. *Actual problems of Russian word formation*, 139—144. Tashkent (in Rus.).
16. Pardaev, A.S. (2010). Antonymy of the Russian language in the derivational aspect. Tashkent (in Rus.).
17. Peshkovsky, A.M. (1959). Selected Works. P. 175—177. Moscow (in Rus.).
18. Poliuha, L.M. (1999). Dictionary of antonyms of the Ukrainian language. Kyiv (in Ukr.).
19. Poliuha, L.M. (2006). A complete dictionary of antonyms of the Ukrainian language. Kyiv (in Ukr.).
20. Saidova, S.M. (1989). Reflected antonymy in adjective word-building nests. *Actual problems of Russian word formation*. P. 84—88. Tashkent (in Rus.).
21. Saidova, S.M. (1980). Word-building antonyms in the dictionaries of antonyms of the Russian language. *Actual problems of Russian word formation*. P. 201—209. Tashkent (in Rus.).
22. Saidova, S.M. (1980). Word-building antonymy in Russian. *Actual problems of Russian word formation*. P. 144—148. Tashkent (in Rus.).
23. Saidova, S.M. (1982). The structure of adjective antonymic nests. *Actual problems of Russian word formation*. P. 136—139. Tashkent (in Rus.).
24. Word-formation of Modern Ukrainian Literary Language (1979). Kyiv (in Ukr.).
25. Hryshenko, A.P. (Ed.). (1997). Modern Ukrainian Literary Language. Kyiv (in Ukr.).
26. Taranenko, O.O. (1977). The development of antonyms in multivalued words. *Ukrainian language and literature at school*, 1, 32—39 (in Ukr.).
27. Taranenko, O.O. (2004). Antonyms. *Ukrainian language Encyclopedia*. P. 28—30. Kyiv (in Ukr.).
28. Taranenko, K.V. (2017). The pragmatic potential of the antonymy of the Ukrainian language. Dnipro (in Ukr.).

29. Tikhonov, A.N., Emelyanova, S.A. (1976). Antonyms and word formation. *Questions of Russian and general linguistics*, 501, 126–131. Tashkent (in Rus.).
30. Tikhonov, A.N. (1997). Antonymy of nests of single-root words in modern Russian. *Word-building nest and principles of its description*. P. 14–15. Moscow (in Rus.).
31. Tikhonov, A.N., Saidova, S.M. (1980). Antonymy is lexical and antonymy is derivational. *Russian language at school*, 4, 67–71 (in Rus.).
32. Tikhonov, A.N., Pardaev, A.S. (1989). The role of nesting words in the systemic organization of Russian vocabulary. Reflected synonymy. Reflected homonymy. Reflected antonymy. Tashkent (in Rus.).
33. Finkel, O.M. (1967). Adjectives with the prefix *bez-* and their one-root antonyms. *Ukrainian language and literature at school*, 7, 22–26 (in Ukr.).
34. Shmelev, D.N. (1973). Problems of semantic analysis of vocabulary. Moscow (in Rus.).

Статтю отримано 30.01.2019

Iryna Denysovets, PhD in Philology, Associate Professor, Deputy Dean,
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
24 Pershotravnevy Ave., Poltava 36000, Ukraine
E-mail: denysovets.ira@gmail.com
<https://ORCID.ID/0000-0002-1424-1652>

WORD-FORMING FORMANTS ANTONYMYN MODERN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE

The article deals with theoretical aspects of word-forming antonymy phenomenon study in modern Ukrainian literary language. It is determined that two components are organically combined in antonymy: lexical and word-forming system. The evolution of the concept «word-forming antonymy» in the works of Ukrainian and foreign linguists has been traced. The role of derivational antonymy in the lexical composition formation of modern Ukrainian is outlined. The peculiarities of the functioning word-forming formants (prefixes and suffixes) during the formation of antonymic relations are characterized. The nouns, adjectives and verbs of antonymy pairs, formed by two common root words, whose juxtaposition is possible by word-forming affixes, are analyzed. It is emphasized that the antonymy of word-forming formants in modern Ukrainian literary language is widely represented by polar meanings of both Ukrainian and international prefixes and suffixes. It is observed that among common root antonymy pairs, those that emerge with prefixes of opposite or negative meaning prevail. Antonymy pairs of nouns, adjectives and verbs formed by word-forming prefixes and suffixes of opposite or negative meaning or the first components of compound words with identical second are defined and presented. It is traced that the antonymy of word-forming formants in modern Ukrainian literary language is widely represented by the polar meanings of both specific Ukrainian and foreign-language prefixes, seldom suffixes. It is determined that the productive means of creating word-forming noun antonyms in the Ukrainian language are prefixes with word-forming meaning of contradiction and opposite. It has been found that it is productive to create anonymous pairs of masculine and feminine nouns with the meaning of fineness / prudence and coarseness using the proper Ukrainian suffixes. It is observed that a characteristic manifestation of common root antonymy in adjectives of the Ukrainian language is the relation based on the model, a prefixless word — a word with a prefix. It is found that the branched antonymic system is composed of verbs with different prefixes. It is emphasized that the word-formation antonymy of nouns, adjectives and adjectives mainly reflects the word-antonymy of common root verbs.

Keywords: *lexical antonymy, word-forming antonymy, antonymic relations, antonymy of word-forming means, word-forming antonyms, antonymic common root pairs.*